

Ольга ЩОДРА

РУСЬКИЙ ЕЛЕМЕНТ В УГОРСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ ДО КІНЦЯ XIV СТОЛІТТЯ

Волощук М. "Русь" в Угорському королівстві
(XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль,
майнові стосунки, міграції / Відп. ред. Л. В. Войтович. –
Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. – 496 с.

Русько-угорська проблематика, віднедавна знаходить все більше дослідників у різних європейських країнах, зокрема й Україні. Останнім часом політичну історію взаємин Арпадів з руськими князівськими династіями активно вивчав івано-франківський дослідник Мирослав Волощук¹. Його перу належать десятки статей з цієї теми, він також є співавтором колективної монографії "Старожитності Гуцульщини"².

"Русь" в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.), поза сумнівом, – серед найочікуваніших книг останнього часу. Після тривалого підготовчого періоду, кропіткої евристичної роботи, перекладу текстів джерел та студіювання іноземної літератури перед нами нарешті результат понад 15 років студій, які проходили в цілому ряді європейських країн. Історик, що видно зі списку використаних матеріалів, неодноразово працював у архівах і бібліотеках Угорщини, Словаччини, України, Польщі та інших держав, провів колосальне за масштабами дослідження, у багатьох випадках впровадивши до наукового вжитку досі невідомі в українській науковій традиції документи. Маємо справу з монографією, зміст якої в прямій чи опосередкованій формі відображає не лише українське й угорське історичне минуле, а й безпосередньо торкається словацької, румунської, хорватської, сербської, чеської, австрійської, німецької, болгарської історії та минувшини цілої низки недержавних народностей (половців, секеїв, тощо). Вчений чітко поставив собі за мету з'ясувати походження "руської" проблематики, пояснити її генезу, реконструювати історичну пам'ять спадкоємців відповідної традиції та поставити її у власний історичний контекст.

¹ Волощук М. М. Військово-політичні стосунки Угорського королівства з Галицьким та Галицько-Волинським князівством (кінець XII–XIII ст.) / Автореферат дисертації ... кандидата історичних наук. 07.00.02. – *всесвітня історія* / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с.

² Старожитності Гуцульщини: Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури : У 2 т. / Ред. кол. М. Волощук, І. Кочкін, М. Кугутяк (голов. ред., кер. авт. кол.) [та ін.]. – Івано-Франківськ; Львів, 2011. – Т. 2: Городища, замки, осередки солевидобутку, давні транскарпатські шляхи. – 276 с.

Монографія має шість розділів.

Перша частина книги відображає критику джерел, історіографію найактуальніших питань, а також методологію. Привертає увагу використання чималої кількості праць українською, російською, словацькою, угорською, польською, чеською, німецькою, англійською, румунською, сербсько-хорватською, латинською мовами. Відчувається вільне володіння кількома з них, яке, серед іншого, відзначив і професор Львівського національного університету імені Івана Франка Леонтій Войтович у передмові “Якби більшим було море” (с. 11). Автор доволі грамотно охарактеризував головні тенденції розвитку історичних оцінок предмета дослідження. Важливо відзначити сміливість у відображенні часто різних поглядів (як, зокрема, в Україні і Словаччині) щодо руських переселенських рухів в Угорському королівстві XI–XIV ст. Вітається й ідея відобразити напрями еволюції історичних шкіл при вивченні цих питань та ін.

Використання немалої кількості джерел (хронік, анналів, виданих актів, булл, літописів) дає змогу говорити про системний підхід при написанні дослідження. Особливо важливим вважаємо вивчення угорських актів (дипломів), за якими число руських поселенців легше реконструювати, ніж, наприклад, за наративами. Однак історик пішов ще далі і не обмежився тільки фіксуванням названих у документах “рутенив”. Через індексацію земельної власності, він намагався встановити не тільки майновий і соціальний статус мігрантів, а й їх соціальний стан, тенденції переселення до Угорщини загалом. Частина текстів актів перекладена українською, що для читача, який не володіє латиною, особливо важливо. У перспективі добре було б видати корпус угорських документів, що стосуються історії Русі, як це свого часу зробив словацький професор із Трнави Ріхард Марсіна для історії Словаччини. Маючи такий приклад (М. Волощук, як бачимо, добре знайомий з творчістю словацького колеги) (с. 64–65, 71–72), вважаємо за доцільне наголосити на цьому аспекті.

Методологія, використана у книзі, свідчить про глибоке розуміння шляхів поставлених перед собою завдань. Радує пояснення використаної термінології, де автор абсолютно грамотно вказав на доцільність впровадження до наукового вжитку не суто угорської номенклатури, а паралельно – слов'янської, латинської та, за умови використання сучасних назв, – найновіше їх означення, що нерідко вирізняється від давнього середньовічного. Тому цілком виправданим, на нашу думку, виглядає теза про так звану “поліетнічність” Угорського королівства та інших середньовічних держав, зокрема й Русі. У сучасній історичній науці часто забувають про цей аспект, який немало впливав на офіційне документознавство, відтворення географічних назв, етнічних предикатів тощо. Специфіка мовлення часто не дозволяла однаково передати звучання імен навіть серед слов'янських *gentes*. Саме тому в актах Арпадів і Анжу ідентифікації “руських” переселенців настільки неоднозначні. Важливим виглядає й аналіз іменослова досліджених осіб, їх класифікація (с. 76–91).

У другій частині роботи історик спробував з'ясувати проблему розуміння середньовічними угорськими хроністами, канцеляристами, представниками інтелектуального середовища понять “Русь”, “Рутенія”, “Галіція”, а також “Володимирія”. Водночас розглянуто шляхи потрапляння

носіїв цієї термінології до Угорщини. Головний висновок автора полягає у неможливості твердити про будь-які сторінки “руської” історії до моменту перших документально зафіксованих русько-угорських контактів в XI в. (с. 111). Ідея появи русі за Карпатами до IX ст. абсолютно надумана, створена більше на підставі легенд та неглибокого вивчення відомих історичних фактів про “Руську Марку” тощо.

Населення Галицької землі не ідентифікувалося як русь до другої половини XIII в., а може й ще довше. Тут, на переконання М. Волощука, від XII ст. вживалася самоідентифікація “галичанин”, згодом поширена не лише стосовно жителів Галича та його історичної околиці (с. 122). Доцільною виглядає спроба автора згрупувати руських переселенців королівства, або тих, що мали якийсь стосунок до Русі, через свого роду “соціальну стандартизацію” Угорського королівства. При цьому інтригуюче виглядають, наприклад, відсилання до польського хроніста Вінцентія Кадлубка, який згадав про загиблих у Галичі наприкінці XII ст. від рук князя Романа Мстиславовича йобагонів, яких іноді ототожнюють з боярством (с. 132–133). Звісно, виїхавши до Угорщини, бояри, середня й дрібна знать, жителі міст та ін. розуміли, до якого прошарку за угорськими соціальними критеріями вони належали, бо були добре знайомі з громадським життям сусідньої держави.

Третя частина роботи подає докладну характеристику кількох десятків осіб, ідентифікованих в актах королівства як *Ruthenus* (с. 142–209). Географія розселення руських мігрантів величезна, що засвідчено відповідним картографічним матеріалом, виконаним для розділів 2–6. Хоча й не у всіх випадках М. Волощук зміг упевнено вказати їх нове місце проживання. Серед таких осіб можна зустріти й літописних галицьких бояр: Володислава Кормильчича, Гліба Потковича, Володислава Вітовича, Жирослава та ін. Автор підкреслив неодноразову присутність русі в межах сучасної Словаччини (колишніх комітатів Нітра, Ліптов, Туруц, Пожонь), Угорщини й ін. Відзначено наявність груп, пов’язаних з церковним життям, компактне проживання цілих руських громад в землях сучасних Хорватії, Румунії, Словаччини, України, що до XVI ст. належали угорським династіям.

Безумовно, не позбавлені дискусії особи Бернарда de Lacu (с. 175–176), не до кінця зрозумілі відмінності в ідентифікації укладачами актового матеріалу комеса Рутена або Рубена, як його позначив угорський археограф Імре Сентпетері (с. 145) та ін. Але від цього розділ ніяк не постраждав, оскільки автор старався вказати на сумніви при ідентифікації, пропонував різні варіанти вирішення суперечностей тощо.

У четвертому розділі М. Волощук знайомить з використанням в актах Угорщини поняття *dictus Orus* або схожих за значенням і фонетичним звучанням конструкцій (с. 210–251). На прикладі щонайменше 29 біографій показано, наскільки неоднозначним може бути залучення такого ототожнення. Крім дійсно підкресленого зв’язку з руськими землями, дефініція могла вільно фігурувати ще як мінімум у чотирьох ситуаціях. На думку автора, “званим руським” могли стати в результаті отримання від сюзерена якихось прав на контакти з руськими громадами в Угорщині, або ж руськими землями за Карпатами. Так називали, ймовірно, родичів руських переселенців у

другому і подальших поколіннях. Може, *dictus Orrus* – це людина, пов'язана торговими зв'язками з Руссю, або ж адепт руської моди (с. 250–251).

У п'ятій частині монографії історик аналізує біографії людей, які мали імена з “руською” кореневою основою (*Rus/Ruth/Ruz*) (с. 252–281). З висновків зрозумілий цілий ряд осіб, яких у словацькій, наприклад, історіографії чітко називають руськими через характерні імена типу Рус. Таким, зокрема, був син йобагіона Рус і його “колеги по цеху” Просимир, Гость, Святомир та інші, які проживали на Спішу (с. 260–264). Історик спробував відшукати за джерелами всіх хоч трохи схожих за подібними іменами осіб, нарахувавши таких загалом 19 “ймовірних” і 12 “малоймовірних”. Серед них дуже відмінні за соціальним статусом: вельможні, представники духівництва, слуги та ін. Йдеться як про жінок, так і чоловіків. Підхід автора цілком коректний, бо низка нобілів, згаданих у цьому розділі, контактувала з руськими князями (наприклад, Ростиславом Михайловичем), маючи підстави мати неугорське походженням (характерний приклад Лева з синами Федором і Стефаном – с. 268–269).

З немалим інтересом читається шостий розділ монографії, присвяченої найдискусійнішим, на думку автора, питанням. Тут наведені біографії декількох осіб (літописного боярина Судислава з родиною, Петра Петене і Дмитро Детька – придворного боярина останнього Романовича Юрія Болеслава II) (с. 284–389). Історик уже в назві пропонує читачеві полемізувати щодо походження, імовірної генеалогії кількох поважних історичних постатей.

Незважаючи на обсяги проведеної роботи, як слушно зауважив М. Волощук, не можна однозначно вважати Судислава, відомого за Галицько-Волинським літописом, тотожним Себеславу з роду Лудан. Відсоток вірогідності високий, співпадінь у діяльності, як показав автор, більш ніж достатньо, тому деякі акцентовані фрагменти змушують принаймні задуматися про таку можливість. Використання методу контамінації дає змогу сміливо допускати зіставлення імен однієї й тієї ж особи в різних за жанрами і характером джерелах з Русі й Угорщини (як мало місце з Себеславом в актах Угорщини та Судиславом за літописними текстами) (с. 288–289). У настільки ж схожий спосіб був помилково названий Судиславом (при цьому взагалі незрозуміло, який саме) сандомирський каштелян Суліслав, про що автор пригадав, навівши історіографію даного питання. Такі ж *lapsus calami* не виключені і з Себеславом *de genere Ludan* та Судиславом. М. Волощук також спробував відтворити біографії його дітей – невідомої на ім'я доньки, дружини бана Філі (онуків Миколи і Стефана), Богомира, Доброслава (названого в літописі Суддичем, тобто Судиславовичем) і Вітком (с. 324–359). Зрозумілим виглядає “заочний” контакт частини перелічених осіб з князем-вигнанцем, зятем короля Бели IV Ростиславом Михайловичем.

Робота над біографією Петра Петене, що мав пряме відношення до угорсько-словацької історії, – перша у своєму роді³. Автор досить непогано

³ Першою з'явилася стаття про цього вельможу: Волощук М. М. До питання східнослов'янського походження Петра Петуні // Український історичний

журнал. – 2011. – № 3. – С. 21–35. Див. ґрунтовно доповнений виклад: Його ж. “Русь”... – С. 360–380.

впорався з поставленим завданням, використовую для цього також архівний матеріал (м. Пряшів, Словаччина). Пошуки “руських” коренів магістра Петра з Сечовець, логічні за задумом, завершення не отримали через відсутність прямих доказів. Втім, деяка причетність його батька або діда до сім’ї згаданого князя Ростислава Михайловича, який обіймав значне становище на сході Угорщини між 1242–1247 рр., поза сумнівом, що автор грамотно проілюстрував. Дійсно, чому частину земельних володінь экс-галицького володаря згодом набув саме Петро Петене?

Особа Дмитра Детька, пошуки коренів якого М. Волощук сконцентрував у Східній Угорщині, загадка через відомий акт короля Людовика I, де той вказував на певну залежність боярина, названого там дуже дивно – Dechk. Історик припустив, ніби вельможа міг походити з якогось комітату, що мав топонімію, схожу за звучанням до наведеного імені. Такими були, наприклад, села Dechk, Detek, Detka в Абауй і Боршоді. Однак гіпотетичність пропонованого зв’язку очевидна (с. 389). Тому поява боярина в шостому “дискусійному” розділі книги не викликає сумніву.

Підсумки до останнього розділу можна оцінювати по-різному. Автор привів чимало раціональних думок, які потребують подальшого розвитку й вимагають активнішого обговорення.

Загальні висновки М. Волощука відповідають поставленим завданням (с. 390–395). Вони звісно тривалий час апробувалися й відображені в чималому переліку статей, опублікованих різними мовами в кількох європейських країнах. Монографія носить завершений, комплексний характер, відзначається чіткістю постановки питань і їх вирішення, перспективністю продовження напрацювань з цілої низки актуальних проблем. Серед таких варто відзначити необхідність видання українською мовою корпусу угорських актових звісток про Русь. Важливо продовжувати пошуки архівних джерел про руських переселенців й загалом історію Русі в Німеччині, Австрії, Британії, США тощо. Цінним було б проведення загальних археологічних досліджень в місцях тривалого проживання руських поселенців або селах з руською топонімією.

Насамкінець хотілося б окремо виділити додатки.

Обґрунтованим виглядає використання у тексті генеалогічних таблиць. Це полегшує ознайомлення з родоводом окремих осіб. Звісно, частина реконструкцій носить гіпотетичний характер, що відзначено пунктирною лінією. Мабуть, деякі із запропонованих біограм суттєво деталізуються після появи нових документів, які, як вказав історик, досі публікуються в Угорщині. Монографія пропонує також таблиці (сім у тексті й одна в додатках), які наводять необхідну статистичну інформацію щодо окремих розділів праці (с. 118, 152, 203, 262, 294, 305, 341, 447).

Серйозне враження справляє картографічний матеріал та світлини. Український читач вперше бачить перед собою “живих свідків” подій XIII–XIV ст. – головно угорський активний матеріал з чималою кількістю “руських” згадок. Імовірно, не помилюся, якщо зауважу першу появу у виданні такого походження фото зі згадкою князя Данила Романовича (1244), знаменитої битви поблизу Ярослава (1245), чимало випадків нотування

колишнього галицького володаря Ростислава Михайловича, вже й не кажучи про окремих руських поселенців (Тезу, Бенедикта, немалої кількості названих руськими та ін.) чи угорських вельмож, які брали активну участь у східній політиці Арпадів та Анжу.

Маємо змогу засвідчити використання ними особистих печаток (віце-комес Братислави Петро, названий руським), ведення діловодства (віце-воевода Трансильванії Петро, названий руським, з роду Балог), назагал, активної участі в житті королівства.

Світлина М. Волощука з місць, пов'язаних з життям представників угорських династій та руських поселенців, окреслюють масштаби польових досліджень 2007–2013 рр. (с. 77). Бачимо фото Братислави, Будапешта, Загреба, Вишеграда, Естергома, Тренчина, Нітри, Галича, дрібних сіл і містечок (Земпліна, Пограніц, Брекова, Бачкова, Луданіц, Сучан, Битчі, Янковець, Невицького тощо).

Тому варто визнати істотний внесок монографії М. Волощука у вітчизняну історичну науку, українську медієвістику. Вона покликана посісти гідне місце в переліку комплексних, монументальних видань цього напрямку.

Львівський національний університет імені Івана Франка